

A visszanyert könyvtár

A Széll Farkas-gyűjtemény feldolgozásának lehetőségei a 21. században

2013–2014 folyamán nagy mennyiségű, egyetlen gyűjtemény részét képező régi magyarországi nyomtatvány vált elérhetővé a Google-könyvtár online felületén. A digitalizált kötetek első lapjainak valamelyikén kivétel nélkül ott látható a „Knihovna Kubelíkova–Széllóva” pecsét, valamint sok esetben egy másik bélyegző is, melynek felirata: „Széll Farkas könyvtárából”. A 19. század egyik legjelentősebb magyar könyvgyűjtője, gyűjteményének összetétele és Prágába kerülésének története ma kevésbé ismert a kutatók előtt, s az állománynak mind ez ideig csupán részleges feltárása történt meg. A gyűjtemény, melyet ma a Prágai Nemzeti Könyvtár őriz, s melynek egy része egy nagyszabású digitalizációs projektnek köszönhetően ma már könnyen hozzáférhető a magyar kutatók számára is, egyedülálló, kiemelt fontosságú forrásul kínálkozik a 16–19. század művelődés-, könyv- és irodalomtörténetének kutatásához.

A gyűjteményt létrehozó Széll Farkas 1844-ben született Hódmezővásárhelyen. Nagypja, Széll György és édesapja, Sámuel református lelkészek voltak, édesanyja, Bessenyei Anna pedig az író Bessenyei György testvérének unokája. Széll Farkas ügyvédként, 1878-tól állami szolgálatba lépve bíróként tevékenykedett. 1891 és 1907 között a debreceni ítélőtábla tanácselnöke volt. Hivatali munkája mellett történeti, genealógiai és régészeti kutatásokat végzett, és ásatásokat irányított Közép- és Dél-Magyarországon. Tagja és elnöke volt több tudományos társaságnak. Verseket írt, melyeket folyóiratokban és egy gyűjteményes kötetben adott ki. Rendszeresen publikált művelődés-, nyelv- és irodalomtörténeti, régészeti vonatkozású tudományos dolgozatokat, továbbá kisebb terjedelmű monográfiákban feldolgozta a debreceni büntetőjogi hagyományok történetét. Történeti, irodalomtörténeti forrásokat gyűjtött és adott ki, melyek közül kiemelten fontosak például Csokonai, vagy anyai ági rokona, Bessenyei György hátrahagyott dokumentumai. Mindemellett egész életében szenvedélyesen gyűjtötte a régiségeket és a könyveket. Az ásatásokon talált leleteket és az általa vásárolt régi tárgyakat múzeumoknak ajánlotta fel, e tárgyak egy része ma a debreceni Déri Múzeumban található. Könyvtárában több mint 3000 kötet volt, közülük több ritka vagy egy-egy példányban fennmaradt nyomtatvány. E példányok adatait és az ezek tanulmányozása során tett megfigyeléseit rendszeresen publikálta könyv- és irodalomtörténeti folyóiratokban.

Széll Farkas 1907-ig Debrecenben, majd haláláig, 1909-ig Budapesten élt. Halála után a könyvgyűjteményt feltehetően felesége, Vály Mária (Szeged, 1850–Opatija, 1924) örökölte, haláláig az ő birtokában volt. A házaspárnak nem született saját gyermeke, de 1881-ben örökbe fogadták Széll Farkas unokahúgát. Széll Marianne (1880?–1940?) édesapja Széll Lajos (1851–1881), Budapest helyettes főorvosa volt, édesanyja a feltehetően lengyel származású színésznő, operaénekes Laborszky Anna (1858–?). Széll Farkas és felesége saját lányuként nevelték Marianne-t, aki 1898-ban feleségül ment gróf Csáky Kálmánhoz. A házasság azonban nem tartott sokáig, egy újabb szerelem vetett véget neki. Az 1900-ban első alkalommal Magyarországon turnézó cseh hegedűművész, Jan Kubelík debreceni koncertje alkalmával találkozott Csáky-Széll grófnővel, aki maga is jó hegedűs volt. Saját bevallása szerint első alkalommal beleszeretett, és a grófnő válása után, 1903-ban összeházasodtak.¹ A fiatal pár Csehországban telepedett le, eleinte a Býchoryban található kastélyukban éltek, de gyakran tettek hosszú utazásokat Európában, Amerikában és Ausztráliában. Később több palotát, házat is vásároltak, Býchoryban, a mai szlovákiai Piešťanyban és a horvát tengerparton, Opatijában. Nyolc gyermekük közül heten

¹ Lásd erről: *Kubelík János*, Vasárnapi Ujság, 1900. január 7., 10–11; *Kubelík's Marriage*, The Argus (Melbourne), Saturday 10 October 1903, 5. Jan Kubelík életrajzához lásd: Miroslav VILÍMEC, *Velký český houslista a skladatel Jan Kubelík* <<http://operaplus.cz/velky-cesky-houslista-a-skladatel-jan-kubelik-1/>> [2016. április 28.]

érték meg a felnőttkort, mindannyian zenei pályára léptek, Rafael Kubelík világszerte ismert karmester lett. Feltehetően 1924-ben, Csáky-Széll Marianne nevelőanyjának halála után került birtokukba Széll Farkas könyvgyűjteménye. A család néhány évvel később, minden bizonnyal anyagi okokból úgy döntött, megvált az értékes gyűjteménytől. Széll-Kubelík Marianne 1928-ban adta át a Széll-könyvtárat a cseh Kulturális és Népművelésügyi Minisztériumnak.² A kéziratok köteteket, kódexeket, nyomtatványokat a minisztériumból 1932-ben átvitték az akkori Állami és Egyetemi Könyvtárba.

A magyarországi művelődés-, könyv- és irodalomtörténet szempontjából rendkívül fontos gyűjtemény értéke korábban sem volt ismeretlen a magyar kutatók előtt. Klaniczay Tibor az Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményeiben számolt be arról a kutatásútjáról, melynek során Prágában áttekintette az akkor még az egyetemi könyvtárban őrzött Széll-gyűjtemény kéziratos anyagát is. Célkitűzéseit, eredményeit a következőképpen összegzi: „A Magyar Tudományos Akadémia jóvoltából 1954 őszén alkalmam volt kéthónapos tanulmányút keretében számba venni a Csehszlovákia könyvtáraiban és levéltáraiban őrzött, ismert, illetve ismeretlen magyar nyelvű verses kéziratokat, kéziratos énekeskönyveket. Ezt a munkát a Régi Magyar Költők Tára folytatásának munkálatai tették szükségessé, akárcsak egy évvel ezelőtt a hasonló jellegű romániai anyaggyűjtést. Csehszlovákia közgyűjteményeiben részben a kutatás által már eddig is felhasznált, vagy említett kéziratokat kellett újra megkeresnem, részben pedig új verses kéziratok felkutatására kellett törekednem. Ez a munka itt is eredményes volt: a legtöbb már említett kéziratot vagy sikerült megtalálnom, vagy pontosan meg tudtam állapítani, mi lett a sorsa; új, teljesen ismeretlen verskéziratot pedig mintegy 50-et találtam.”³ Klaniczay áttekintette a Széll-gyűjtemény kéziratos anyagát vagy annak egy részét is, és részletes leírást készített húsz olyan kéziratot kötetről, melyekben régi magyar versek találhatók.⁴ A kéziratok egyrészt családi örökségként maradtak Széll Farkasra, így például apja és nagyapja énekgyűjteményei, másrészt különböző gyűjteményekből szedte össze, vásárolta meg őket. A verses műveknek, énekeknek nemcsak a lejegyzői, hanem a szerzői között is nagy számban vannak debreceni kötődésű személyek, sok esetben a Református Kollégium volt diákjai, így például Csokonai, vagy a költő egykori tanára, Kováts József. Vári Szabó Sámuel dalgyűjteményében Petőfi néhány korai versét is lejegyezte. A kéziratos munkák egy részének további másolatai is ismertek, de nagyobbik részüknek csak a Széll-gyűjteményben lévő változata maradt fenn. Tudomásunk szerint ilyen például Kazinczy Gábor jegyzetkönyve, melynek címlapján a „Selectae variorum auctorum sententiae, et quaedam ex iisdem notata per Gábrielem Kazinczy Anno 1825. 13 oct.” cím olvasható, és amelyben az idézeteken kívül latin és magyar nyelvű alkalmi versek szövege található. Figyelemre érdemes továbbá egy 18. századi, feltehetően erdélyi eredetű énekgyűjtemény, és benne Aranka György és Teleki József verses levelezése.

A Klaniczaynál közölt adatok később beépültek a kéziratos énekeskönyvek és versgyűjtemények Stoll Béla által összeállított bibliográfiájába.⁵ Stoll ellenőrizte és javította a Klaniczay által néhol pontatlanul közölt bibliográfiai adatokat, és részletesebb tartalmi kimutatást készített a húsz kéziratot kötetről, valamint a Széll-gyűjteménynek már korábban ismert, egyik legértékesebb darabjáról. Ez utóbbi az 1630-as évekre datált, úgynevezett Széll Farkas-kódex, melyben Istvánfi Pál *Volter és Grizeldiszen* kívül további öt széphistória szövegét jegyezte fel az

² Vö. Dagmar KUKUČOVÁ, Julius BREDÁR, *Oddělení 66 – Knihovna Kubelíkova (Széllóva) = Rukověť tištěných knihovních fondů Národní knihovny České republiky od prvních do konce 19. století*, ed. Vlasta FALTYSOVÁ, Národní knihovna České republiky, Praha, 2006, 156–157. Ugyanez a közlemény változatlan formában: D. KUKUČOVÁ, J. BREDÁR, *Abteilung 66 – Bibliothek Kubelík (Széll) = Handbuch deutscher historischer buchbestände in Europa*, Band 1.1, *Tschechische Republik, Prag*, Teil 1, bearb. von Vlasta FALTYSOVÁ, Pavel POHLEI, red. Claudia BLUM, Hildesheim–Zürich–New York, Olms–Weidmann, 1999, 137–138.

³ KLANICZAY Tibor, *Magyar nyelvű verses kéziratok Csehszlovákia könyvtáraiban és levéltáraiban*, A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei, VII(1954), 3–4, Budapest, MTA, 1955, 429.

⁴ *Uo.*, 433–436.

⁵ *A magyar kéziratok énekeskönyvek és versgyűjtemények bibliográfiája (1542–1840)*, szerk. STOLL Béla, Bp., Balassi, 2003.

ismeretlen másoló. A Klaniczay és Stoll által regisztrált kéziratok ének- és versanyagának egy része bekerült az utóbbi évtizedekben megjelent különböző gyűjteményes és kritikai kiadásokba, de feltehetően vannak bennük olyan darabok, amelyek mind ez ideig nem kaptak elegendő figyelmet.⁶

Az állomány anyagának egy részéről Klaniczay kezdeményezésére az 1960-as években mikrofilm-másolatok készültek, melyek az MTA Könyvtárában találhatók. Az 1950-es, 60-as, 70-es években részben a mikrofilmek alapján, részben prágai kutatóutak alkalmával megindult az eredeti kéziratok és kötetek tanulmányozása. A 60-as években Borsa Gedeon, majd Wix Györgyné kutatott a Széll-gyűjteményben, akik a régi magyar nyomtatványok egyes darabjait tanulmányozták.⁷ Később, 1975-ben Szilágyi Ferenc közölt újabb adatokat a Széll-könyvtár kéziratosa és nyomtatott anyagáról.⁸ Közleményében megállapítja, hogy a gyűjtemény állományának felmérése és ismertetése „a XVIII. századi kutatások szempontjából [...] elodázhatatlan feladat”, valamint, hogy az „a XVIII. századi hazai történetre, különösen a debreceni Kollégium életére vonatkozóan tartalmaz értékes anyagot”. A gyűjtemény összetételét illetően felhívja a figyelmet arra, hogy „az egykorú kiadatlan, ismeretlen versek és prózai művek mellett több teológiai, protestáns egyháztörténeti mű található a kéziratok között” és „akad a gyűjteményben [...] XVIII–XIX. századi napló, útleírás, önéletrajz, levél is, amelyeknek már mint gyűjtő juthatott birtokába Széll Farkas”. Szilágyi a kéziratok részletes ismertetését más alkalomra hagyta; de tudomásunk szerint ezt később nem végezte el. Ebben a közleményében egy olyan kolligátumkötet leírását adja, mely egykor Csokonai tulajdonában volt, és a költő saját kezű bejegyzéseit tartalmazza. Korábbi szakirodalmi adatok alapján megemlíti továbbá egy Plinius-kötetet, amely szintén járhatott Csokonai kezében, de amelyet neki magának nem sikerült megtalálnia Prágában.

1975 után tudomásunk szerint csupán egyetlen prágai kézirat kapott komolyabb figyelmet a kutatás részéről. *A holmihoz tartozó darabok* címet viselő, XXII C72 jelzetszámon őrzött forrás Bessenyei *Holmijának* egy korai szövegváltozatát tartalmazza. A kéziratot, melyet a mű kritikai kiadását sajtó alá rendező Bíró Ferenc vetett össze a többi ismert *Holmi*-változattal, Széll Farkas saját bevallása szerint nem édesanyja révén örökölte, hanem egy „félreeső gyűjteményben” talált rá.⁹ Jóval később, egy más vonatkozású kutatás keretében Knapp Éva a Széll-gyűjtemény 19. századi állománya alapján gyűjtötte össze és adta közre a Berei Farkas András által kinyomtatott kiadványok ott őrzött példányainak adatait.¹⁰

Ahogy fentebb már említettük, Széll Farkas gyűjteménye ma a Prágai Nemzeti Könyvtárban található: 333 darab kéziratosa kötet a Kézirattárban a 22-vel kezdődő jelzeteken, a nyomtatványok a Bibliothek Kubelik (Széll) elnevezésű, 66-os számú szekrényben. Az újabb cseh szakirodalom megközelítőleg, feltehetően több helyütt pontatlan adatokat közöl a könyvtár állományáról.¹¹ Egy 2004-es kimutatás szerint a kéziratosa állományban 333 tétel található, filozófiai, történeti, politikai munkák, liturgikus szövegek, szépirodalmi művek, személyi, családi iratok. A rövid közlemény szerzője összesen 15 tétel adatait tüntette fel, melyek a következők

⁶ Vö. a Régi Magyar Költők Tára XVIII. századi sorozatának közköltészeti forráskiadásait: *Közköltészet*, 1: *Mulattatók*, 2: *Társasági és lakodalmi költészet*, 3/A: *Történelem és társadalom*, 3/B: *Közerkölc és egyéni sors*, s. a. r. CSÖRSZ Rumen István, KÜLLÖS Imola, Bp., Universitas–Editio princeps, 2000–2015.

⁷ BORSA Gedeon, *Régi magyarországi nyomtatványok a cseh- és morvaországi gyűjteményekben*, MKsz, 79(1963/4), 344–347; WIX GYÖRGYNÉ, *Egy XVIII. századi „Typographia privata”*, Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve 1965–1966, Bp., 1965, 168–181.

⁸ SZILÁGYI Ferenc, *Csokonai könyvtárának egy kötet a prágai Egyetemi Könyvtárban*, MKsz, 91(1975/2), 164–174.

⁹ Lásd erről: BESSENYEI György, *A holmi*, s. a. r. BÍRÓ Ferenc, Bp., Akadémiai, 1983, 23–25. Széll egyébként megjelenítette a *Holmi* egy másik szövegváltozatát, vö. BESSENYEI György, *A bihari remete vagy A világ így megyen, Holmi*, kiad. SZÉLL Farkas, Debrecen, 1894. Vö. továbbá SZILÁGYI Ferenc, *Bessenyei megtalált „Ósholmi”-ja*, ItK, 1990/2, 256–271.

¹⁰ Vö. KNAPP Éva, „*A Lói Tanács Zabolázója*”, 2, *Berei Farkas András munkáinak bibliográfiája*, Zebegény, Borda Antikvárium, 2007.

¹¹ Vö. *Průvodce po rukopisných fondech v České republice: Díl IV. Rukopisné fondy centrálních a církevních knihoven v České republice*. red. Marie TOŠNEROVÁ, Praha, 2004, 139–140; KUKUČOVÁ, BREDÁR, i. m.

(a bibliográfiai adatokat a közleményhez képest rövidítve adjuk meg, az egyes tételek végén a jelzetszámok olvashatók):

- *Sermones de tempore quadragesimali*, 14. század közepe, pergamen, 34 ff. (XXII C49)
- *Historiás énekek*, 1572, papír, 152 pp. (XXII C11)
- *Vera et deducta descriptio criminalium processum et secuti supplicii in tres reos Hungariae comites Franc. de Nadasd, Petrum de Zrin, Frac. Christ. Frangepány, 1680, latin* (XXII B 11)
- *Historia poetica seu Brevis affictorum apud gentiles deorum cognitio Debreceni...*, 1790–1791, latin (XXII C56)
- Miklós Sinai, *Diarium* (a végén könyvei listája), 1792–1801, magyar, latin (XXII A4)
- Joseph Török, *Bonaparte, heroicus Galliae civis...*, 1797, latin (XXII C40)
- Andrej Schmal, *Syllabus litteratorum Thuroczyensium...*, 1755 (másolat 1798-ból), latin, cseh, (XXII B16)
- György Bessenyei, *A társaságnak eredete és országlása*, 1825 (XXII C17)
- Mihály Csokonai Vitéz, *A' Magyar-ország Polgári Historiájára való Lexiconna...*, 1829, magyar, latin (XXII C52) [Budai Ferenc, 1804–1805]
- István Gáti, *A természet historiája, melyben az ásványoknak, plántáknak és állatoknak Három világát...*, Pozsonyban, 1795 (másolat 1844-ből), magyar (XXII C25)
- Imre Vachott, *Sorsjáték*, 1844, magyar (XXII B26)
- János Arany, *Toldi* (autográf), 1847 (XXII D62)
- György Bessenyei, *Toldalék Magyar Országnek törvényes állásához...*, 1804 (19. századi másolat) (XXII B9)
- Ézsaiás Budai, *Magyarország históriája*, 1805–1812 (19. századi másolat) (XXII C26)
- István Széchenyi, *Stadium*, az 1833-as kiadás másolata (XXII B5)
- Gyula Sárosi, *Arany Trombita*, 19. század közepe (XXII B10)

A 15 tétel közül a *Historiás énekek* címet viselő kötet feltehetően azonos a Széll Farkas-kódexszel. A *Vera et deducta descriptio...* című forrás az azonos című, 1671-ben Bécsben megjelent munka bővített változata, melynek egy további másolata megtalálható Bél Mátyás gyűjteményében, valamint a Klimó Könyvtár kéziratárában (ms. 382).¹² A lista tartalmaz továbbá több olyan kéziratot, melyek nyomtatásban napvilágot látott verses, drámai és prózai munkák másolatai. Feltűnik továbbá Arany János *Toldi*-jának egy állítólagos autográf változata; erről a prágai kollégák segítségével már sikerült kideríteni, hogy nem Arany kézírása, és nem a Toldi-szövege, de az igazi szerző és a mű azonosítása még várat magára.¹³ Ez a téves adat maga után vonja a feltételezést, miszerint a rövid listában lehetnek további hibák, tévedések is. Köztudott, hogy *A Magyarország Polgári Históriajára való Lexiconna* című munka szerzője nem Csokonai, hanem Budai Ferenc, így minden bizonnyal ez az adat is korrigálandó. Ez alapján nyilvánvaló, hogy az e listában felsorolt kéziratok kötetek a gyűjtemény többi, hasonló dokumentumával együtt részletes vizsgálatra várnak, hogy felmérhetővé váljon valós értékük, és kijelölhető legyen helyük és jelentőségük a 16–19. századi magyarországi irodalom- és művelődéstörténet forrásai között.

¹² *Bél Mátyás kéziratai a pozsonyi evangélikus liceum könyvtárában (Katalógus) – Catalogus manuscriptorum Matthiae Bél, quae in bibliotheca Lycei Evangelici Posoniensis asservantur*, összeállította – composuit TÓTH Gergely, Bp., OSZK–Gondolat, 2006, 89; *A pécsi püspöki könyvtár (Klimó Könyvtár) Kézirattára*, 71.

<http://www.lib.ptt.hu/tgyo/system/files/Kezirattar_katalogus.pdf> [2016. április 28.]

¹³ Itt szeretném megköszönni Marek Jindřichnek, a prágai *Národní knihovna* munkatársának a Széll-gyűjteményre vonatkozó cseh szakirodalom összegyűjtésében és az állítólagos Arany-kézirat rendelkezésünkre bocsátásában, valamint Korompay Jánosnak és Csörsz Rumen Istvánnak a kézirat vizsgálatában nyújtott szíves segítségét.

Sajnálatos tény, hogy ez idáig mind a gyűjtemény kéziratos anyagát, mind a régi nyomtatványok vizsgálatát illetően csupán részeredmények születtek.¹⁴ Sem magyar, sem cseh vagy más nyelven nem készült, nem jelent meg a Széll Farkas-könyvtár katalógusa, mely a kutatás alapvető segédletül szolgálna. Ezt a feladatot, a Kubelík–Széll-gyűjtemény teljes katalógusának összeállítását a lehető leghamarabb elvégzendő feladatnak tartjuk. A kéziratos kötetek katalógizálása a 333 tétel egyenkénti, alapos vizsgálata, részletes leírása révén végezhető el. A 2000-es években elérhetővé vált újfajta segédeszközök, elsősorban az interneten elérhető elektronikus könyvtári katalógusok nagyban megkönnyítik a régi nyomtatványok katalógusának összeállítását. A könyvtár honlapján található adatbázisban (aleph.nkp.cz/cze/stt) a 'Kubelíkova' kulcsszóra rákeresve listába rendezve kapjuk meg, ha a gyűjtemény összes kötetének adatait nem is, de legalább 1797 tételt. A nyomtatványok közül 21 darab a 16. században, 179 darab a 17. században, 1528 darab a 18. században jelent meg, 69 darab pedig 1800 után.¹⁵ A 19. és 20. századi kiadványokat nem lehet ilyen egyszerűen egybegyűjteni. Ezek eléréséhez a nagykönyvtári állomány elektronikus adatbázisában egy másik keresési módszert választva, annak a szekrénynek a sorszáma alapján tudja kilistázni a program a köteteket, amelyen azok a könyvtárban megtalálhatók, tehát a Széll-gyűjtemény esetében a 66-os számú szekrényre kell rákeresni.

Néhány évvel ezelőtt lezajlott továbbá egy olyan projekt, amely lehetővé teszi, hogy ne is elégedjünk meg csupán a Széll-gyűjtemény katalógusának összeállításával. A projekt eredményeként lehetőségünk van saját, személyes könyvtárba rendezni az egykor Széll Farkas könyvtárban található kötetek jó részének digitális változatát, vagy akár egyetlen online adatbázisba vagy korpuszba rendezhetjük a kötetekre vonatkozó adatokat, sőt azok teljes szövegét. Az *Information Systems to Make Accessible Libraries of Leading Personalities as a Part of the National Cultural Heritage* című nagyobb vállalkozás keretében valósult meg az a digitalizálási projekt, amely a jelentős cseh személyiségek könyvtárainak online formában való közzétételét célozta meg. A prágai Károly Egyetem Informatikai és Könyvtártudományi Tanszékén 2007 és 2009 között lezajlott munkálatokat a cseh kulturális minisztérium finanszírozta. A projekt honlapján olvasható célkitűzésük a következő volt: „az érdeklődők széles körét kívánjuk tájékoztatni arról, mely jelentős cseh személyiségek könyvtárait őrzik könyvtári, múzeumi vagy magángyűjtemények. Ezek a könyvtárak magukban őrzik egykori tulajdonosaik életét és művét, részei a nemzeti kulturális örökségnek, amit meg kell őrizni és meg kell védeni”.¹⁶

A digitalizálási projekt eredményeként a Széll-gyűjtemény értékesebb része, a régi nyomtatványok állománya valódi közkinccsé vált, hiszen a kötetek több mint 70%-ának online, digitális verziója bárki számára, bármikor elérhető. Tudomásunk szerint ez a legnagyobb, valaha egybe tartozó, magyar vonatkozású gyűjtemény, mely nagy részben digitális feldolgozásra került. Emellett az Osztrák Nemzeti Könyvtár és egyes amerikai vagy brit egyetemi könyvtárak szintén nagy számú magyar vonatkozású 16–19. századi nyomtatvánnyal rendelkeznek, amelyek jó részét már beszkenelték, és digitálisan is elérhetővé tették. Sajnálatos, hogy ezekhez a kiváló kezdeményezésekhez a magyarországi könyvtárak elsősorban anyagi támogatás hiányában nem tudnak csatlakozni, régi nyomtatványok szisztematikus digitalizálásába eddig egyetlen nagyobb könyvtár sem fogott bele. Emiatt is jelentenek rendkívül értékes kutatási segédeszközt a külföldi könyvtárak által digitalizált és az interneten elérhetővé tett magyar vonatkozású, magyar, latin vagy német nyelvű könyvek és folyóiratok.

¹⁴ A *Régi magyarországi nyomtatványok*-sorozat köteteiben nem szerepel a Széll-gyűjtemény állományának példányaira vonatkozó összes adat, s a példányok lelőhelyének leírásából csak annyi derül ki, hogy azok a prágai Nemzeti Könyvtárban vannak, Széll Farkas személyére utaló adatot nem találunk. A Széll-könyvtár egyik darabja Bartha Boldizsár *Rövid chronica* című munkája, mely az RMNy-ben 3272-es számmal szerepel, de a fennmaradt példányok lelőhelyei között Prágát nem sorolták fel. Vö. *Régi magyarországi nyomtatványok, 1656–1670*, szerk. HELTAI János, PAVERCSEK Ilona, PERGER Péter, P. VÁSÁRHELYI Judit, Bp., Akadémiai, 2012, 611–612.

¹⁵ A vonatkozó cseh szakirodalomban ettől eltérő adatok szerepelnek, vö. KUKUČOVÁ, BREDÁR, *Oddělení 66...*, i. m., 156.

¹⁶ Lásd: <<http://www.osobniknihovny.cz/detail.do?articleId=1131>> [2016. április 28.]

A Széll-gyűjtemény köteteinek elektronikus katalógusát lapozgatva első pillantásra is jól látszik, hogy a szenvedélyes gyűjtő egykori könyvtára egyaránt tartalmaz szépirodalmi és tudományos munkákat, valamint folyóiratokat és ponyvanyomtatványokat, melyek nagy része hungarológiai vonatkozású. A tervezett katalógus összeállítása során természetesen egyenként kell kézbe venni a köteteket, s mindazok esetében, amelyeknek készült digitalizált változata, ez elektronikusan is elvégezhető. A munkálatok során egyrészt ellenőrizni kell, hogy a prágai Nemzeti Könyvtár online katalógusában feltüntetett bibliográfiai leírások pontosak-e, vagy tartalmazznak téves adatokat, másrészt rögzíteni kell a kötetekben található tulajdonosi, olvasói bejegyzéseket is.¹⁷ Bizonyos például, hogy téves az a kérdőjeles évszám, mely az elektronikus katalógusban *A Mi Urunk Iesus Christusnak Ui Testamentoma* című nyomtatvány kiadási dátumaként van feltüntetve: ez a tétel ugyanis nem a vizsolyi biblia, hanem Bél Mátyás 1726. vagy 1727. évi, lipcsei Újszövetség-kiadásának egy példánya.¹⁸ A tulajdonosi, olvasói bejegyzések feldolgozása számos új művelődés-, irodalom- és esztétörténeti adattal gazdagíthatja tudásunkat, és lehetőséget biztosít a szakirodalomban olvasható tévedések helyreigazítására is. A digitalizált kötetek között ott van például Plinius *Panegyricusa* 1756-os debreceni kiadásának az a példánya is, melyet Szilágyi Ferenc annak idején nem talált meg, és amelyről Barcsa János 1908-ban azt írta, hogy hátsó lapján a gyermek Csokonai aláírása látható. A kötetet fellapozva azonban kiderül, hogy a hátsó lapon lévő bejegyzések egyike sem azonosítható Csokonai aláírásaként.¹⁹

Az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet XVIII. századi Osztályon 2016-ban új kezdeményezésbe fogtunk. A Széll Farkas-gyűjtemény digitális változatát felhasználva megkezdődött egy online adatbázis és szövegtörzs összeállítása. E munka első fázisában egy fordításirodalmi törzs készül el, abból a megfontolásból kiindulva, hogy a 18. századi magyarországi fordításirodalom egyelőre jórészt feltáratlan, a korszak kutatói részéről mind ez idáig csak kisebb részterületek kapták meg az őket megillető figyelmet, és az e területekre vonatkozó szakirodalom adatai is sok tekintetben további árnyalásra, frissítésre szorulnak. Az elvégzendő feladatok körébe egyaránt beletartozik a vizsgálatba bevonandó szövegek feltárása és összegyűjtése, valamint azok rendszerezése, komparatív vizsgálata és az adatok átfogó értékelése. A 2016. év végéig egy erre a célra készülő honlapon legalább száz kötet szövegének közzétételét tervezzük. Munkánkhoz a Széll-gyűjtemény digitális kötetei szolgálnak alapul, ezek képanyagát alakítjuk át a weben megjeleníthető szöveges formátumba. Tervezzük továbbá a fordítások alapjául szolgáló eredeti művek közzétételét is szöveges vagy pdf formátumban. A fordításirodalmi adatbázis kiépítése mellett további cél lehet a Széll-gyűjtemény összes digitalizált kötete szövegének adatbázisba rendezése.

A szövegtörzs összeállítása lehetőséget biztosít nagy mennyiségű adat együttes kezelésére. Az efféle alkalmazások közül különösen látványos eredményeket hozhatnak egyes szövegek, kisebb vagy akár egészen nagy szövegcsoporthoz szókészletének konkordanciavizsgálatai. A statisztikai elemzések nagy mennyiségű adattal, új szempontokkal gazdagítják egy-egy műnek, de akár hosszabb korszakok irodalmi termése összességének tanulmányozását is. Általuk nemcsak egyes szerzők nyelvhasználata, stílusa, műveltsége válik nagy biztonsággal elemezhetővé, de szemünk elé tárulnak hosszabb hatótávú folyamatok, nagyobb időbeli, térbeli kiterjedésű jelenségek is. Egy-egy szerző szókészletének önálló, illetve összehasonlító vizsgálata akár megfejthetetlennek tűnő rejtélyek megoldásához is elvezethet: elképzelhető, hogy mai tudásunk szerint ismeretlen szerzőségű, vagy álnéven írt művek alkotói lépnek elő a névtelenség homályából, az álnév biztosította rejtekhelyről. A Google Bookson elérhető kötetek szövegén elvégezhető ke-

¹⁷ E bejegyzések összegyűjtésének, feldolgozásának fontosságáról lásd például MONOK István, *A magyarországi könyvtörténeti kutatásokról*, Iskolakultúra, 1998/1, 115.

¹⁸ Vö. SZELESTEI N. László, *Bél Mátyás Újtestamentom-kiadásáról = Gesta typographorum*, szerk. BORSA Gedeon, VÁSÁRHELYI Judit, HAIMAN GYÖRGY, Bp., Borda Antikvárium, 1993, 119–134.

¹⁹ Itt szeretnék köszönetet mondani V. Ecsedy Juditnak, Csörsz Rumen Istvánnak és Debreczeni Attilának a nyomtatványok vizsgálatában nyújtott segítségükért.

resési eljárásokról már az eddigi tapasztalatok alapján is egyértelműen kijelenthető, hogy minden korábbi módszernél egyszerűbben elvégezhetők, és látványosabb eredményekkel szolgálnak. Így például a 2009 és 2015 között elkészült, összességében kb. 2500 oldalas, kétkötetes 18. századi bölcsészettudományi antológiában olvasható szövegek nagy részét olyan nyomtatványokból vagy kéziratokból vettük át, melyeknek korábban nem készült jegyzetelt kiadásuk. Ebből adódóan a jegyzetek összeállítása kiterjedt kutatómunkát igényelt, melynek során az interneten, és elsősorban a Google Books-adatbázisban lefuttatott kereséseknek köszönhetően számos esetben új, korábban ismeretlen adatokat tártunk fel.²⁰

Széll Farkas könyvtárát eddig kétszer veszítettük el és kétszer nyertük vissza. Először akkor vészett el, amikor Prágába került, noha ezt tarthatjuk nyereségnek is, amennyiben így nem esett áldozataul a magyarországi könyvtárak nagy részét a későbbiekben ért pusztulásnak. Részben visszanyertük a 20. század második felében, amikor a magyar kutatók megkezdték a gyűjtemény feltárását. Másodjára akkortájt vesztettük el, amikor elmentek azok a kollégák, akik – noha tisztában voltak a gyűjtemény értékével, a feltáró munka folytatásának szükségességével – ezt a munkát lehetőségek híján nem tudták véghezvinni. De néhány éve újra visszanyertük, amikor a csehországi kulturális örökségvédelem elég fontosnak ítélte ahhoz, hogy esetében is a digitális állományvédelem mellett döntsön. Zárásul idekíváncozik egy párhuzamos történet. 1995-ben Benyovszky Móric elhivatott kutatója, Cséke Zsolt Madagaszkárra utazott, és emlékművet állított a híres magyar feltételezett sírjának helyén. Amikor tizenöt évvel később, 2010-ben újra lehetősége nyílt odautazni, megdöbbenve látta, hogy az emlékművön már egy szlovák tábla hirdeti, hogy itt nyugszik a szlovák Benyovszky Móric. Szlovákiában ugyanis az utóbbi években nagy kultusza van a híres utazónak, és a kormány erőteljesen támogatja a rá vonatkozó kutatásokat. Cséke Zsolt újra felerősített egy magyar, malgas és francia nyelvű táblát, de beszerzett helyben kapható piros, fehér és zöld festéket is, és az egész emlékművet három sávban lefestette.²¹

Úgy véljük, a csehekkel nem fogunk összeveszni Széll Farkas-könyvtárán, inkább örülhetünk, hogy annak állománya – legalábbis a régi nyomtatványok – újabban ilyen könnyen hozzáférhetők. De az semmiképp nem árt, ha minél többször adunk hangot annak, hogy tisztában vagyunk az értékével, igyekszünk folytatni az évtizedekkel ezelőtt abbamaradt munkálatokat, mert a gyűjtője szellemiségét őrző könyvtárat mi is a magunkénak érezzük.

²⁰ *Magyarországi gondolkodók, 18. század: Bölcsészettudományok I–II*, szerk. TÜSKÉS Gábor, LENGYEL Réka, Bp., Kortárs, 2010, 2015.

²¹ Vö. <http://nol.hu/archivum/20120121-az_o_benyovszkyja-1295901> [2016. április 28.]